

Марія Мальована

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М. Ф. СУМЦОВА

Перші розвідки про естетику сходять глибоко в історію. Так, релігійно-містична характеристика прекрасного була дана ще Платоном у філософських діалогах. Він визначав красу як втілення ідеї в чуттєвій формі. Не зважаючи на те, що до цієї проблеми зверталось багато філософів, художників, письменників, ця галузь довгий час залишалась практично не дослідженою. Вважається, що перше спеціальне наукове дослідження з естетики належить німецькому вченому другої половини XVIII ст. О. Баумгартену, який дав визначення краси й розглядав прекрасне як своєрідну форму пізнання у вигляді гармонійного поєднання окремих елементів. Наприкінці XVIII ст. з'явилися праці Й. Вінкельмана, Г. Лессінга та Й. Гердера, які значно розширили коло наукового пошуку, залучили до вивчення міфологію та народну поезію. З часом дослідження в галузі естетики стали модними, й різноманітні аспекти цієї проблеми висвітлювалися в численних роботах філософів, науковців, педагогів. Так, великі німецькі філософи та просвітителі Ф. Шіллер, Є. Кант, Г. Гегель, Ф. Шеллінг визначали красу з метафізичної точки зору. Поряд з метафізичною концепцією виділилася теорія, представники якої розглядали залежність естетики від особливостей історичного, релігійного, наукового та економічного розвитку суспільства [4, с. 187-188].

У період кінця XIX – поч. XX ст. розвиток таких наук, як фізіологія, анатомія, психологія підняв дослідження проблем естетичного розвитку молоді на якісно новий рівень. Значне місце в процесі естетичного

виховання традиційно займало мистецтво. Ідея про провідну роль мистецтва в справі естетичного, морального виховання та освіти знайшла відображення ще в працях педагогів XIX ст.: Г. Сахацького, І. Срезневського, М. Гаврилова, О. Мерзлякова. Першим вітчизняним педагогом, який у ході спеціального дослідження визначив роль, місце та методи естетичного виховання, був П. Білецький-Носенко. З часом до проблеми естетичного виховання зверталися М. Бунаков, В. Вахтеров та ін. [4].

Одним із педагогів, які високо оцінювали роль естетичного виховання в процесі формування особистості, був і видатний український фольклорист, етнограф, літературознавець та видатний громадський діяч у галузі вітчизняного музеєзнавства М. Ф. Сумцов (1854-1922) Микола Федорович був дійсним членом наукового товариства імені Т. Шевченка (1908), Всеукраїнської академії наук (1919), член-кореспондент Петербурзької академії наук (1905), член Чеської академії наук і мистецтв. М. Ф. Сумцов – перший викладач Харківського університету, який почав виголошувати академічні лекції українською мовою (з 1906 р.).

Аналіз робіт ученого [2; 3; 5; 6; 7] дозволяє стверджувати, що, як і інші педагоги та науковці досліджуваного періоду (М. Бунакова, В. Вахтеров, М. Чернишевський), М. Ф. Сумцов вважав естетичне виховання складовою процесу всебічного розвитку особистості, розглядав його в нерозривному зв'язку й творчій взаємодії з мистецтвом та релігією, моральним вихованням. На думку вченого, естетичне виховання повинно розвивати в особистості вміння помічати прекрасне, збагачувати сферу емоційних переживань, вдосконалювати культуру прояву почуттів. Педагог зазначав, що людина, яка здібна гостро відчувати та тонко переживати, стає більш чуйною й сприйнятливою. Розмірковуючи про значення естетичного виховання, М. Ф. Сумцов писав, що, "... безперечно, ні краса рідного краю, ні чарівні звуки музики не зроблять людину відразу моральною та порядною, але вони сприяють формуванню та розвитку таких почуттів, на фоні яких моральні якості легко зароджуються й розвиваються" [7, с. 132].

У період кінця XIX – початку XX ст., як свідчить вивчення історико-педагогічних матеріалів, деякі науковці (І. Оршанський) диференціювали естетичну та наукову сферу пізнання. Вони розглядали науковий підхід як прагнення досягнути значення предмета, що вивчається, виявити його зв'язок з іншими предметами й визначити їх місце в системі або процесі. Естетичний підхід, на їх думку, являє собою лише відображення тих вражень, які викликає предмет. Були прихильники й протилежної точки зору. Так, В. Вахтеров, розглядаючи будь-яку модель прекрасного як цілісну й гармонійну систему, зробив цікавий висновок, що і мистецтво, і наука спрямовані на досягнення однієї мети. М. Ф. Сумцов також вважав, що і науковий, і естетичний підхід до вивчення різноманітних

явищ здебільшого співпадають та взаємодіють. Педагог підкреслював, що естетичне виховання сприяє моральному та розумовому розвитку особистості. Можна з упевненістю стверджувати, що саме це положення стало концептуальною основою всієї теорії естетичного виховання М. Ф. Сумцова.

Аналіз наукових праць М. Ф. Сумцова [3; 6; 7] дозволяє стверджувати, що сутність естетичного виховання педагог визначав як формування та розвиток почуття прекрасного, любові та прагнення до краси. Основними завданнями естетичного виховання, з точки зору педагога, були: розвиток естетичного сприйняття, виховання естетичного смаку, прагнення до естетичного ідеалу.

Розкриваючи систему естетичного виховання М. Ф. Сумцова, важливим є тлумачення змісту понять, якими оперував учений. “Естетичний образ”, на думку вченого, є втіленням прекрасного, моделлю та засобом естетичного впливу на внутрішній світ людини і включає у себе “художній образ”, “поетичний образ”. Виникнення естетичних емоцій та почуттів педагог пояснював приведенням до дії механізму нервової системи й свідомості за допомогою органів чуття (зору, слуху) [7, с. 132] й розглядав можливість реалізації “естетичного образу” у візуальній (картини, пейзажі), аудитній (музика, спів) формах або у формі гармонійного поєднання образу та слова.

М. Ф. Сумцов вважав, що найбільш яскраві “естетичні образи” містять у собі мистецтво, особливо музика, живопис, називав їх “сильними двигунами людського духу” [7, с. 133]. “Естетичний образ” впливає на людину через процес сприймання. Виховання естетичного сприймання, на думку вченого, необхідно починати з розвитку таких рис, як спостережливість та уважність, що сприяє осмисленому, вдумливому сприйманню. М. Ф. Сумцов називав таке особливе сприймання “художнім спогляданням” і визначав його як здатність бачити та помічати прекрасне, отримувати задоволення від зустрічі з ним [7].

“Художнє споглядання” збуджує та розвиває різноманітні естетичні емоції та почуття. Необхідно зазначити, що вчений, як і деякі інші педагоги того часу (наприклад, М. Бунаков, С. Миропольский), під естетичним почуттям розумів те почуття, яке народжується при сприйнятті прекрасного та відображає ставлення людини до явищ оточуючого світу. Народження естетичного почуття є позасоціальним, не залежить від освіти, походження та матеріального становища людини. М. Ф. Сумцов писав, що почуття “доступні для всіх, без різниці в суспільному становищі або матеріальному забезпеченні” [7, с. 129]. У той же час естетичні почуття кожної людини неповторні й несумірні з почуттям інших людей.

Учений зазначав, що розвиток естетичних почуттів сприяє побудові особистісної шкали естетичних вражень та їх ієрархії. На даному етапі починає формуватися естетичний смак. Про необхідність

розвитку естетичного смаку писали багато педагогів та просвітників: В. Белінський, М. Бунаков, а також С. Миропольський, який теоретично обґрунтував сутність естетичного смаку, визначив його роль у процесі виховання особистості. Приділяв увагу цьому питанню і М. Ф. Сумцов. Учений вважав, що формуванню смаку сприяє накопичення й удосконалення естетичних суджень, розвиток здібностей аналізувати та диференціювати естетичний зміст явища або предмета.

На фоні високо розвинених естетичних почуттів, на думку педагога, розвивається уява, яка сприяє активному розвитку творчого потенціалу особистості. За допомогою уяви учні конструюють ідеальні моделі поведінки, відносин, норм взаємодії. Уява дає сильний поштовх для морального та інтелектуального розвитку особистості, оскільки сприяє формуванню позитивного (естетичного) ідеалу, і як наслідок – викликає бажання дотягнутися до нього. М. Ф. Сумцов писав, що ідеал “піднімає дух людини в сферу гармонії та правди” [7, с. 139].

Змістовний аналіз наукових педагогічних праць М. Ф. Сумцова показує, що основними напрямками естетичного виховання вчений вважав: знайомство з різноманітними засобами мистецтва, з окрасою православного храму та богослужіння, з мальовничими куточками рідного краю.

Особливе місце в системі естетичного виховання видатного педагога займало виховання “релігійного почуття”, яке вчений визначав як особливе поєднання благодущності, любові, радості та захоплення. На його фоні легко формуються та розвиваються такі риси, як милосердя, співчуття, шляхетність. “Релігійне почуття” формується у дитини при регулярному відвідуванні православного храму, знайомстві з основними релігійними обрядами та безпосередня участь в їх проведенні.

Одним із ефективних засобів естетичного виховання М. Ф. Сумцов вважав різноманітні форми мистецтва: літературу, музику, живопис. Вчений був упевнений, що вивчення живопису сприяє зародженню в душі учнів любові до прекрасного, викликає безліч різноманітних естетичних почуттів, переживань та настроїв; що засоби образотворчого мистецтва роблять можливим безпосереднє поетичне сприйняття природи, відтворюють красу людських вчинків, мужність героїчних подвигів.

Як показали вивчення та аналіз історико-педагогічної літератури, у період кінця XIX – початку XX ст. в більшості навчальних закладів Слобідської України предмети мистецтва майже не викладались. Учні багатьох навчальних закладів, особливо народних, взагалі не мали можливості для знайомства з кращими досягненнями культури та мистецтва. Відсутність знань з історії мистецтва, ігнорування таких предметів системою освіти М. Ф. Сумцов вважав серйозною перешкодою у вихованні всебічно розвинутої та освіченої особистості, оскільки був упевнений, що вироби образотворчого мистецтва якнайкраще

відтворюють та відображають особливості культурного та духовного життя народу, його прагнення та ідеали. Вивчення творів великих художників мало, на думку вченого, велике освітнє та виховне значення, оскільки сприяло й поповненню загального обсягу знань, підвищенню ерудиції й вихованню любові та поваги до своєї країни, народу. Учений з сумом констатував, що молодь мало дорожить “своїм рідним мистецтвом”, не шанує та мало любить “свою художню старовину” [7, с. 137] і вважав, що знайомство з ним у середній школі повинно стати обов’язковим.

Одним із основних засобів естетичного виховання М. Ф. Сумцов, як і інші просвітники кінця XIX – початку XX ст., вважав знайомство з літературними творами. Як показало вивчення історико-педагогічної літератури досліджуваного періоду, питання про виховання в учнів любові до краси рідного слова стояли досить гостро. Про це переконливо свідчить інформація таких видань: “Педагогический еженедельник”, “Образование”, “Труды педагогического отдела историко-филологического научного общества Харьковского университета”. На їх сторінках наведені розмірковування відомих на той час педагогів: В. Острогорського, В. Шереметьєвського, Л. Поліваного про неможливість успішно займатися зі своїми учнями, якщо в учнів не розвинуто естетичного почуття або, точніше, почуття смаку та любові до поетичних творів [1, с. 11]. Педагоги, незалежно один від одного, одноставно називали ефективним засобом виховання любові до рідного слова виразне читання. М. Ф. Сумцов також неодноразово звертався до проблеми виразного читання, вважав за необхідне регулярно проводити літературні шкільні вечори, розробив деякі методичні аспекти їх проведення. Учений був переконаний, що літературні твори розкривають багатство та красу рідної мови, надають читачу глибоку естетичну насолоду, виховують його мовну культуру [6].

М. Ф. Сумцов давав особливо високу оцінку такому засобу естетичного виховання, як музика. Педагог підкреслював, що незважаючи на те, що музика не створює безпосередньо добро, правду та порядність, вона робить внутрішній світ слухачів більш сприятливим та чуйним: краса і сила музичних творів “готує ґрунт” для зародження та прояву кращих людських якостей. Він писав, що музика “підіймає душу вище лісів та гір, у сторону гармонії та правди” [7, с. 134].

Про значення природи в процесі естетичного виховання багато писали педагоги досліджуваного періоду. Наприклад, К. Ушинський вважав, що по силі виховного впливу з красою природи неможливо порівнювати ніякі інші засоби. М. Ф. Сумцов наслідував його ідеї та підкреслював, що знайомство з природою – це багатющий матеріал для розвитку естетичних почуттів. У праці “Опыт организации образовательных чтений, преимущественно для учащихся, устраиваемых педагогическим отделом” (1897) педагог відмічав, що

знайомство з природою рідного краю має велике виховне та освітнє значення: забезпечує учнів необхідними знаннями, розвиває почуття любові до природи, заохочує краще її пізнати. Педагог був упевнений, що краса мальовничих куточків країни здібна справити на дитину таке сильне враження, яке залишиться з нею на все життя.

Аналіз науково-методичних праць М. Ф. Сумцова та вивчення його педагогічної діяльності дали змогу встановити, що основними формами естетичного виховання педагог вважав: екскурсії на природу; читання художньої літератури, науково-популярних статей, організацію літературних, тематичних вечорів; відвідування музеїв, виставок.

Таким чином, вивчення педагогічної спадщини М. Ф. Сумцова показує, що він зробив значний внесок у розробку теоретичних та методичних аспектів проблеми естетичного виховання: обґрунтував його значення та місце в процесі всебічного розвитку особистості, визначив основні засоби та форми естетичного виховання, накреслив напрями для реалізації його завдань.

Список використаної літератури

1. Алякритский А. И. О внеклассном чтении / А. И. Алякритский // Труды педагогического отдела. – 1895. – Вып. 2. – С. 10–17.
2. Отчёт попечителя Пушкинского училища проф. Н. Ф. Сумцова за 1902-1903 акад. год. / Харьков, 1903. – 23 с.
3. Пособие для устройства общедоступных научных и литературных чтений : хрестоматия для семьи и школы / Под. ред Н. Ф. Сумцова. – Х., 1896. – 124 с.
4. Развитие русской эстетики в XI-XVIII веке / Лекции по истории эстетики. Под ред. М. С. Когана. – Ленинград : Наука. 1973. – Кн. 1. – С. 184–194.
5. Сумцов Н. Ф. О летних колониях городских начальных училищ / Н. Ф. Сумцов // Южный край. – 1902. – С. 34–42.
6. Сумцов Н. Ф. Опыт организации образовательных чтений, преимущественно для учащихся, устраиваемые Педагогическим отделом / Н. Ф. Сумцов // Труды педагогического отдела. – 1897. – Вып. 4. – С. 19–26.
7. Сумцов М. Ф. По поводу эстетической литературы / Н. Ф. Сумцов // Труды педагогического отдела. – 1896. – Вып. 3. – С. 127–142.